

Maakten vrouwen de dienst uit?

Vrouwelijke romanauteurs in Nederland, 1790-1899:

cijfers en beeldvorming*

TOOS STRENG

Female novelists in the Netherlands, 1790-1899: facts, figures and popular images

Both present-day literary historians and nineteenth-century critics agree that between 1790 and 1899, the absolute and relative number of female novelists in the Netherlands increased. They tend to describe this increase in strong, and when it comes to the nineteenth-century critics, often negative terms. This research shows there was indeed a numerical and percentage growth of novels written by female authors, but the trend was definitely not linear and there were huge differences between the percentage contribution of Dutch, English, French and German female writers. So why then this discrepancy between, on the one hand, a very slow and modest change and, on the other hand, this often vehement contemporary resistance against female novelists? This can be understood against the background of the professionalization of authorship after 1850 and the changing status of the novel as a literary genre. With the steady rise of the novel's status, the prevailing sentiment among literary critics was that the novel was too important to be left to women writers. Therefore, when at the end of the nineteenth century the output of novels written by women reached a certain critical level, the female novel was treated as a separate category and put in a place of her own, outside the most highly valued literary domain.

‘Wie [...] over de negentiende-eeuwse roman in Nederland schrijft, zal het vooral over vrouwen moeten hebben, niet omdat ze een aparte categorie vormen, maar omdat zij grotendeels de dienst uitmaken’, aldus de inleiding bij *Met en zonder lauwerkrans*, het kloeki boek van bijna duizend bladzijden over *Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*.¹ Dat vrouwen in de negentiende eeuw van toenemend belang waren voor de roman is vaker te lezen, al lijkt de redactie van *Met en zonder lauwerkrans* wel zeer genereus. Marita Mathijssen, bijvoorbeeld, houdt het erop dat vrouwen tot ver in de negentiende eeuw sterk in de minderheid waren en dat pas rond 1870 een ‘golf’ van damesschrijfsters de markt ‘overspoelde’.² Erica van Boven dateert de doorbraak nog later. In het voetspoor van een aan-

* Deze bijdrage kwam tot stand met steun van de (onlangs helaas opgeheven) Commissie voor opdrachten van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

1 R. Schenkeveld-Van der Dussen e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar* (Amsterdam 1997) 5.

2 M. Mathijssen, ‘De maagdelijke pen. Over “Twee vrouwen” uit de 19^e eeuw’, *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880* (Nijmegen 2004) 230. Oorspronkelijk verschenen in 1977.

tal literatuurgeschiedschrijvers stelt ze dat vrouwelijke auteurs pas rond 1900 in de romanliteratuur belangrijk werden.³ Mathijssen doelt op een kwantitatieve doorbraak, terwijl Van Bovens bronnen benadrukken dat een ‘echte doorbraak’ pas kan plaatsvinden wanneer aan zekere kwalitatieve eisen is voldaan.

Wat de redactie van *Met en zonder lawwerkrans* bedoelt met ‘de dienst uitmaken’ in de negentiende eeuw blijft tot op zekere hoogte gissen. Gelet de context spreken ze niet over de leeshonger van ‘de middelbare mutsen’, zoals Renate Dorrestein ze liefkozend noemde,⁴ dus over de macht van de 50+ vrouwen als lezers en kopers van romans, laat staan dat *De lawwerkrans* doelt op de machtspositie van vrouwelijke critici, vertalers of uitgevers. Naar ik aanneem spreekt de redactie over het kwantitatieve aandeel van de vrouwelijke auteurs aan de negentiende-eeuwse romanliteratuur.

Maar maakten de vrouwelijke auteurs zo bezien inderdaad de dienst uit? De redactie staat in zekere zin in een lange traditie: ook in de negentiende eeuw werd vaak opgemerkt dat vrouwelijke auteurs oprukten, al werd het verschijnsel toen veelal diametraal tegenovergesteld beoordeeld: er werd namelijk voortdurend geklaagd over al die vrouwelijke auteurs die zo nodig romans moesten schrijven. In hoeverre wordt het beeld van die oprukkende vrouwelijke auteur door de cijfers ondersteund? Of is het slechts beeldvorming? In het eerste deel van deze bijdrage blijkt dat de discrepantie tussen cijfers en beeld aanzienlijk kan zijn. In het tweede deel van deze bijdrage wordt gezocht naar een verklaring voor die discrepantie: is het mogelijk oorzaken aan te wijzen en welke belangen speelden hierbij? In de hoop nieuw onderzoek te stimuleren worden daarbij tevens enkele verkennende hypothesen geformuleerd.

Twee opmerkingen vooraf. Ik beschouw zowel de romans van oorspronkelijk Nederlandstalige auteurs als vertaalde werken. Niet alleen omdat vertaalde romans tussen 1790 en 1899 een substantieel onderdeel vormden van het totale romaanbod in Nederland en dus bij de beeldvorming van belang (kunnen) zijn, maar ook omdat uitgeverijen bij de samenstelling van hun vertaalde fonds in beginsel een onuitputtelijke bron tot hun beschikking hadden en door hun keuze hun voorkeuren sterker tot uitdrukking konden brengen dan bij oorspronkelijk Nederlandstalig werk, waarbij ze afhankelijk waren van een beperkter aanbod. En een tweede opmerking: toetsing van beeldvorming aan harde cijfers vereist zowel inzicht in absolute cijfers als in trendmatige ontwikkelingen. Vandaar dat deze bijdrage meer tabellen en grafieken bevat dan gebruikelijk in literatuurhistorische bijdragen.

Deze bijdrage maakt onderdeel uit van een reeks artikelen over het romaanbod in Nederland tussen 1790-1899, die is gebaseerd op de gegevens in een database die naar verwachting in de loop van 2013 openbaar toegankelijk wordt.⁵

3 E. van Boven, *Een hoofdstuk apart. ‘Vrouwenromans’ in de literaire kritiek 1898-1930* (Amsterdam 1992) 9. Zie ook de paragraaf over ‘De doorbraakgedachte’, in: T. Streng, *Geschieden om te scheppen? Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland, 1815-1860* (Amsterdam 1997) 88-90.

4 R. Dorrestein, *De leesclub* (Amsterdam/Antwerpen 2010).

5 Peildatum van de database: augustus 2011. Als werkdefinitie voor een roman is genomen: ‘voor

Man/vrouw/onbekend

Wie een overzicht wil geven van het aandeel aan de titelproductie van romans in Nederland tussen 1790 en 1899 van mannelijke auteurs, vrouwelijke auteurs en schrijvers van wie het geslacht onbekend is, moet onderscheid maken tussen beeldvorming en cijfermatige gegevens. Bij de verwerking van de gegevens ben ik namelijk uitgegaan van wat er nu, anno 2012, bekend is over het geslacht van de auteur. Dat mag een overvloedige mededeling lijken maar het is wel ter zake omdat toentertijd vele werken anoniem verschenen of onder een pseudoniem, met mogelijk een ander geslacht dan de feitelijke auteur. Het is immers niet ondenkbaar dat de negentiende-eeuwse beeldvorming over de bijdragen van mannelijke en vrouwelijke auteurs (mede) is beïnvloed door de toen gangbare praktijk om werken anoniem of onder pseudoniem te publiceren.

Neem *Een verloving*, een roman die in 1890 op naam van Rana Neida verscheen bij de Leidse uitgever A.W. Sijthoff. Rana Neida is de godin van de vruchtbaarheid in de Noorse mythologie. Impliceert dit dat de auteur een vrouw is? De Leidse hoogleraar Jan ten Brink die in 1891 *De verloving* recenseerde voor *Elsevier's geïllustreerd maandschrift*, betwijfelde het en inderdaad bleek de mannelijke bankbediende J.E. Sachse de auteur te zijn.⁶ In 1841 sprak een recensent over 'den Heer TOUSSAINT'; het duurde echter niet lang voordat de critici erachter kwamen dat A.L.G. Toussaint niet een heer, maar een dame was.⁷ Maar wisten de negentiende-eeuwse critici en/of de gewone lezers dat Servaas Bruin publiceerde onder de naam Clarisse S. Meijer (de meisjesnaam van zijn vrouw), dat Pieter Noordaa romans deed verschijnen onder de naam Ada Nore, dat Peijpers het pseudoniem Sophia van Loon gebruikte en J.F. Scheltema in 1899 de roman *Als kaf voor den wind* uitgaf onder het Engels klinkende vrouwelijke pseudoniem Ethel Mac S.? Zoals mannen vrouwelijke pseudoniemen gebruikten, kozen sommige vrouwen voor een mannelijk pseudoniem. Dat George Eliot en George Sand mannelijke pseudonamen zijn van vrouwelijke auteurs is tot op de dag van vandaag bekend maar ook vele

volwassenen geschreven, zelfstandig verschenen verhalend proza van zekere omvang'. 'Voor volwassenen geschreven': ter onderscheiding van kinderboeken; 'zelfstandig verschenen': ter onderscheiding van verhalend proza in verhalenbundels, tijdschriften en bloemlezingen; 'verhalend proza': ter onderscheiding van zowel beschouwingen, historische werken en stichtelijke lectuur, als van poëzie en toneel, en 'van een zekere omvang': ten minste 100 bladzijden in gr. 8o, ter onderscheiding van verhalen en novellen. Nadere gegevens over de samenstelling van deze database in: T. Streng, 'De roman in Nederland, 1790-1899. Een boekhistorische verkenning', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* [TNTL] 127 (2011) 139-163. Van dezelfde ook: 'Een kwestie van vraag en aanbod. Lezers en kopers van romans in Nederland 1790-1899', *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis* 18 (2011) 69-96; 'Gedwongen tot specialismen. Uitgevers van Franse romans in Nederland, 1790-1899', *TNTL* 128 (2012) 32-68 en 'Een noodzakelijk kwaad. De Franse roman en de meningsvorming over de roman in Nederland, 1830-1875', *TNTL* 128 (2012) 28-42.

6 J. ten Brink [over] Rana Neida [J.E. Sachse], *Een verloving*, *Elsevier's geïllustreerd maandschrift* 1 (1891) 1, 321-322. Ten Brink spreekt steeds over "de schrijver of schrijfster".

7 [Anon.] [over] A.L.G. Toussaint en Mr. C.P.E. Robidé van der Aa, *Lord Ewald Glenhouse en Anna of de familie-trek*, *Boekzaal der geleerde wereld* (1841) 1, 454-455, als besproken in Streng, *Geschapen om te scheppen*, 35.

Nederlandse schrijfsters kozen een mannelijk pseudoniem. Om slechts een greep te doen: Marie van Capelle gebruikte het mannelijke pseudoniem Kuno, Marie Boddaert publiceerde onder de naam Rudolph Curtius, Mario M.A. Lamping-Van Bosse liet werk verschijnen onder de naam Mario, achter Jacob Stilleven ging M.C. Vanger, geb. Frank schuil, Leo Luttel was het pseudoniem van E.C. van der Mandele, geb. De Wijs en E.F.M. Overduijn-Heyligers gebruikte de schrijversnaam Mas Rânoe.⁸ Of en wanneer de lezers of bepaalde lezersgroepen het pseudoniem doorzagen, vergt gedetailleerd onderzoek.

Ook is het niet altijd duidelijk hoe een pseudoniem is geïnterpreteerd. Zo klonk 'Kwamina' in mijn polderoren als een vrouwelijk pseudoniem (een kwade Mina), maar het bleek de naam die Surinaamse creolen en bosnegers geven aan een op dinsdag geboren jongen.⁹ Ten slotte zijn er vele auteurs van wie we niet meer weten dan de naam. W. de Vletter, bijvoorbeeld, publiceerde tussen 1891 en 1898 vier romans bij de Amsterdamse uitgever P.N. van Kampen & Zn., maar of achter deze W. een Willem of een Wilhelmina schuilgaat, weten we niet. Bij anoniem verschenen romans is het nog ingewikkelder: dan moet per titel worden bekeken of en wanneer de schrijver of schrijfster bij name bekend werd. Het zou, kortom, een geheel ander soort onderzoek vergen wanneer je de negentiende-eeuwse *perceptie* van het aandeel van de mannelijke en vrouwelijke auteurs aan de romanliteratuur zou willen reconstrueren en daarbij rekening zou willen houden met pseudoniemen waarbij de auteur van geslacht wisselt of uitgaven waarbij het geslacht van de auteur onbekend is.

In deze bijdrage is het feitelijke geslacht van de auteurs tot uitgangspunt genomen. Dit heeft tot gevolg dat, wanneer het geslacht van de feitelijke auteur niet bekend is, de titel is gerubriceerd onder 'geslacht onbekend', ook als het pseudoniem uitgesproken mannelijk of vrouwelijk is. Ik gebruik hier nadrukkelijk de formulering *uitgesproken* mannelijk of vrouwelijk omdat, zoals het hierboven genoemde geval 'A.L.G. Toussaint' illustreert, een schrijversnaam die bestond uit een achternaam en voorletters in het algemeen werd (en wordt) geïnterpreteerd als de naam van een mannelijke auteur.¹⁰ Ook anoniem verschenen werken werden veelal aan mannelijke auteurs toegeschreven. In sommige perioden is het aantal titels waarvan het geslacht van de auteur niet bekend is dusdanig groot dat ik me niet kan beperken tot een overzicht van de bijdragen van mannelijke en vrouwelijke auteurs en ook de groep 'geslacht onbekend' als een afzonderlijke categorie behandel.

8 Zie voor een uitvoerige lijst met mannelijke pseudoniemen van Nederlandse vrouwelijke auteurs uit de periode 1850-1900: E. van Boven, 'Het pseudoniem als strategie. Pseudoniemen van vrouwelijke auteurs 1850-1900', *Nederlandse Letterkunde* 3 (1998) 309-326.

9 M.H.G. van Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur* (Paramaribo 2002) III, 234.

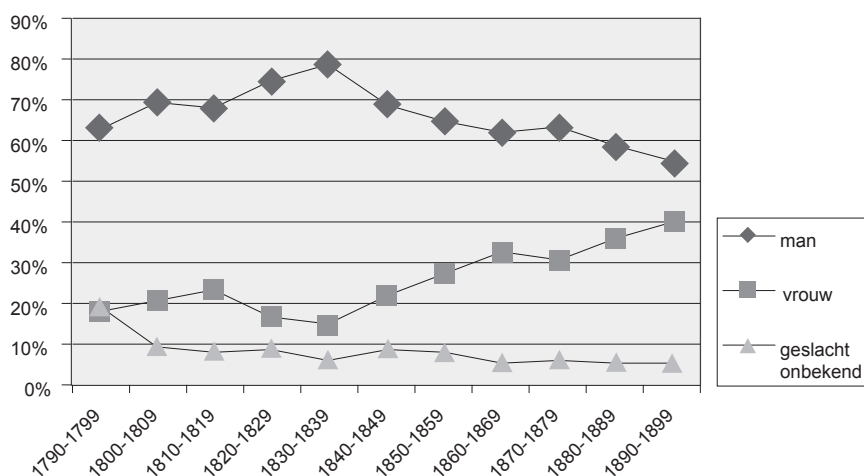
10 Vrouwelijke auteurs gebruikten dit mechanisme waardoor een naamsaanduiding die in beginsel sekseneutraal is, in sommige gevallen als mannelijk pseudoniem kan gelden. Het duurde bijvoorbeeld enige tijd voordat bekend werd dat achter de succesvolle Duitse romannoteur E. Werner een vrouw (Elisabeth Bürstenbinder) schuil ging. Zie ook: S. Sniader Lanser, *The narrative act. Point of view in prose fiction* (Princeton 1981) 165-166: '[...] in the absence of textual information to the contrary, a certain degree zero of narrator identity is presumed [...] [T]he unmarked case for both writing and narration is the male case: writers and narrators are presumed male unless the text offers a marking to the contrary'. Vergelijk echter noot 12.

De roman tussen 1790-1899: kwantitatief overzicht

We zijn eraan gewend dat boekhandelaars zorgen voor voortdurend ververste tafels met stapels nieuw uitgekomen romans en in moderne ogen is het aantal romans dat rond 1800 in Nederland verscheen dan ook onthutsend laag. In de tien jaar tussen 1790 en 1799 kwamen er slechts 135 romans uit, dat wil zeggen dat er zo iedere vier weken een nieuwe roman verscheen. Van die 13 romans waren er 2 à 3 van een vrouwelijke auteur. Vijftig jaar later, tussen 1840 en 1849, kwamen er jaarlijks meer dan 60 romans op de markt, en verscheen er maandelijks een roman van een schrijfster. Nog weer vijftig jaar later, tussen 1890 en 1899, kwamen er per jaar zo'n 145 romans uit en verscheen er wekelijks een nieuwe roman van een vrouwelijke auteur.

Het aandeel van de vrouwelijke auteurs kwam tussen 1790 en 1849 nooit boven de 24 procent en had zijn dieptepunt in de periode 1830-1839, toen slechts 15 procent van de eerste drukken van de romans door vrouwen was geschreven.¹¹ Daarna zette een stijging in en aan het einde van de negentiende eeuw was bijna 40 procent van vrouwelijke hand. Het aandeel van de auteurs van wie het geslacht (nu) niet bekend is, lag tussen 1790-1799 rond de 19 procent, schommelde tussen 1800 en 1860 rond de 8 procent en lag tussen 1860 en 1899 rond de 5 procent. Zoals blijkt uit de gespiegelde bewegingen van de lijn

Grafiek 1 Procentuele bijdrage man/vrouw/onbekend aan de eerste drukken, per periode van tien jaar

¹¹ In de tekst zijn de percentages veelal afgerond op gehele getallen. Zie voor de absolute aantallen: Tabel A in de Bijlage. De cijfers in Tabel 1 over de procentuele bijdragen per geslacht/periode worden in het navolgende gebruikt als de gemiddelden waartegen de specifieke ontwikkelingen per taalgebied worden afgezet.

Tabel 1 Aantal romans (incl. herdrukken), uitgesplitst naar brontaal/geslacht

1790-1899	In aantallen		
Brontaal	man	vrouw	onbekend
Nederlands	1647	783	234
Engels	1031	984	79
Duits	1340	625	89
Frans	1094	138	33
overige talen	278	145	9
onbekend	3	2	24
Totaal	5393	2677	468

Tabel 2 Romans (incl. herdrukken), uitgesplitst naar brontaal/geslacht in percentages

1790-1899	In percentages			Als percentage van het totale aanbod			
Brontaal	man	vrouw	onbekend	man	vrouw	onbekend	totaal
Nederlands	61,8%	29,4%	8,8%	19,3%	9,2%	2,7%	31,2%
Engels	49,2%	47,0%	3,8%	12,1%	11,5%	0,9%	24,5%
Duits	65,2%	30,4%	4,3%	15,7%	7,3%	1,0%	24,1%
Frans	86,5%	10,9%	2,6%	12,8%	1,6%	0,4%	14,8%
overige talen	64,4%	33,6%	2,1%	3,3%	1,7%	0,1%	5,1%
onbekend	64,4%	33,6%	2,1%	0,0%	0,0%	0,3%	0,3%
Totaal				63,2%	31,4%	5,5%	100,0%
min.	49,2%	10,9%	2,1%				
max.	86,5%	47,0%	8,8%				

met de mannelijke en die van de vrouwelijke auteurs ging de stijging van het aandeel van de vrouwelijke auteurs grotendeels ten koste van het aandeel van de mannelijke auteurs.¹² Er blijken grote verschillen tussen het aandeel van de mannelijke en vrouwelijke auteurs per brontaal.

Bij statistisch onderzoek is het gangbaar ervan uit te gaan dat statistische bewerkingen pas mogelijk zijn bij een basisbestand van ten minste dertig. Waar ik percentages heb berekend over een corpus dat kleiner is dat dertig, zijn de resultaten cursief afgedrukt. Wanneer ik minimum- en maximumwaarde van

¹² Dit betekent dat er op grond van deze gegevens niet kan worden geconcludeerd (maar evenmin kan worden uitgesloten) dat vrouwelijke auteurs vaker en langer anoniem of onder pseudoniem publiceerden, zoals Van Boven heeft gesteld ('Het pseudoniem als strategie', 319). Nader onderzoek moet uitwijzen of anoniem of onder pseudoniem verschenen werken ook in de laatste decennia van de negentiende eeuw standaard op het conto van mannelijke auteurs werden gesteld (vergelijk noot 10).

kolommen geef, zijn de cursief gedrukte waarden buiten beschouwing gelaten.

Het aandeel van de mannelijke en de vrouwelijke auteurs kwam over de gehele periode 1790-1899 uit op respectievelijk 63 en ruim 31 procent. Bij vergelijking per taalcategorie blijkt het aandeel van mannelijke auteurs voor de oorspronkelijk Nederlandse romans en bij de uit het Duits en de 'overige talen' vertaalde romans dicht bij deze gemiddelden te liggen. Het aandeel mannelijke versus vrouwelijke auteurs van de uit het Engels en Frans vertaalde romans week – met respectievelijk 49 en 87 procent mannelijke en 47 en 11 procent vrouwelijke auteurs – echter aanzienlijk van die gemiddelden af.

Het percentage auteurs van wie het geslacht onbekend is, ligt bij de oorspronkelijk Nederlandstalige romans aanzienlijk hoger dan bij de andere taalgroepen. Het relatief hoge aandeel 'geslacht onbekend' bij het oorspronkelijk Nederlandstalige werk kan op drie manieren worden verklaard: in het buitenland verschenen minder romans waarvan het geslacht van de auteur niet bekend is; romans waarvan het geslacht van de auteur bij de tijdgenoten niet bekend is, zijn minder vaak in het Nederlands vertaald en – ten derde – in vergelijking met buitenlandse literatuurhistorici hebben neerlandici een achterstand in het traceren van de biografische gegevens van romanschrijvers. Ik kan niet meer dan het vermoeden uiten dat vooral de laatste twee factoren van belang zijn.

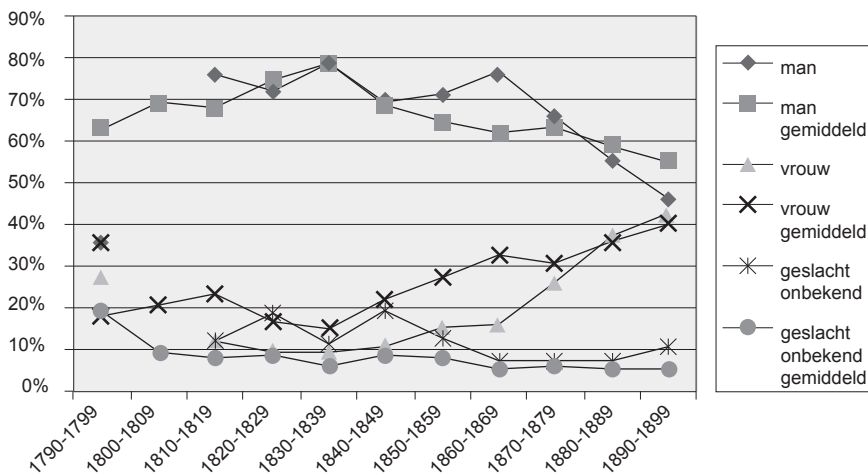
Tabel 2 over het aandeel per brontaal van schrijvers, schrijfsters en auteurs van wie het geslacht niet bekend is aan de totale titelproductie van romans, omvat de periode 1790-1899. Omdat vaak wordt beweerd dat vrouwen zich juist op het gebied van de roman vanaf enig moment in de negentiende eeuw sterk gingen manifesteren, is het noodzakelijk de gegevens gedetailleerder te bezien. Daarom volgen nu de overzichten per taal, uitgezet in de tijd. Per brontaal wordt in een grafiek de ontwikkeling van het procentuele aandeel per geslacht afgezet tegen de gemiddelden. Ik bespreek eerst de oorspronkelijk Nederlandstalige werken, daarna de gegevens over de romans die waren vertaald uit de drie belangrijkste vreemde talen (Duits, Engels en Frans), gevolgd door de vertalingen in de categorie 'overige talen'. Omdat talen en landen niet per se samenvallen worden bij de taalgroepen de gegevens zo nodig uitgesplitst naar het land van herkomst van de auteurs.

Oorspronkelijk Nederlandstalige romans

Met ruim 27 procent was het percentage Nederlandstalige vrouwelijke auteurs aan het einde van de achttiende eeuw hoger dan gemiddeld.¹³ Tussen 1800 en 1870 leverden de vrouwelijke auteurs echter nooit meer dan zestien procent van het totaal aantal eerste drukken. In de periode 1820-1849 schommelde het

¹³ Zie voor de absolute aantallen Tabel B in de Bijlage. De grafieken bestrijken alleen de tijdvakken waarin het aantal romans voldoende is voor statistische bewerking. Vandaar dat, bijvoorbeeld, de lijn van de mannelijke auteurs begint in 1820.

Grafiek 2 Procentuele bijdrage per geslacht aan de eerste drukken van de oorspronkelijk Nederlandstalige romans, afgezet tegen de gemiddelde procentuele bijdragen

aandeel van de vrouwelijke auteurs zelfs slechts rond de tien procent. Vanaf 1870 steeg het aandeel van de vrouwelijke auteurs echter aanzienlijk en in het laatste decennium van de negentiende eeuw was het aandeel van de mannelijke en de vrouwelijke Nederlandstalige auteurs vrijwel gelijk.

Een vergelijking tussen de gemiddelde bijdrage van de Nederlandse mannelijke auteurs en het gemiddelde levert een wisselend beeld. In zes tijdvakken lag het lager dan het gemiddelde (in het tijdvak 1790-1799 lag het verschil zelfs op -27 procent); in 1820-1849 en 1880-1889 waren de verschillen relatief klein, terwijl in de jaren 1810-1819 en 1850-1879 het aandeel mannelijke auteurs respectievelijk 3 en 15 procent hoger was dan gemiddeld.

Het aandeel van de Nederlandse vrouwelijke auteurs was slechts in drie tijdvakken hoger dan gemiddeld: in het eerste tijdvak, 1790-1799 (bijna 10 procent) en aan het einde van de eeuw, tussen 1880-1889, toen het aandeel van de vrouwelijke auteurs tussen de 1 en 3 procent hoger lag dan gemiddeld. In de tussenliggende jaren is het aandeel van de Nederlandse vrouwelijke auteurs relatief laag: de verschillen variëren tussen -17 procent (1860-1869) en -5 procent (1870-1879).

Als gezegd, lag het aantal auteurs van wie het geslacht onbekend is bij de Nederlandse auteurs gedurende de gehele periode boven het gemiddelde. In 1820-1829 en 1840-1849 was het verschil hoger dan 10 procent, met een uitschieter in de periode 1790-1799 toen gemiddeld van zo één op de vijf romans het geslacht van de auteurs niet bekend is, terwijl dit cijfer voor het oorspronkelijk Nederlandstalige aanbod ruim één of de drie is en het procentuele aandeel van de mannelijke auteurs en die uit de rubriek 'geslacht onbekend' beide uitkomen op precies 36,4 procent. In de overige tijdvakken lag het verschil tussen het Nederlandse aandeel 'geslacht onbekend' en het gemiddelde aandeel tussen de 2 en 6 procent.

Tabel 3 Eerste drukken van oorspronkelijk Nederlandstalige romans, uitgesplitst naar land van herkomst

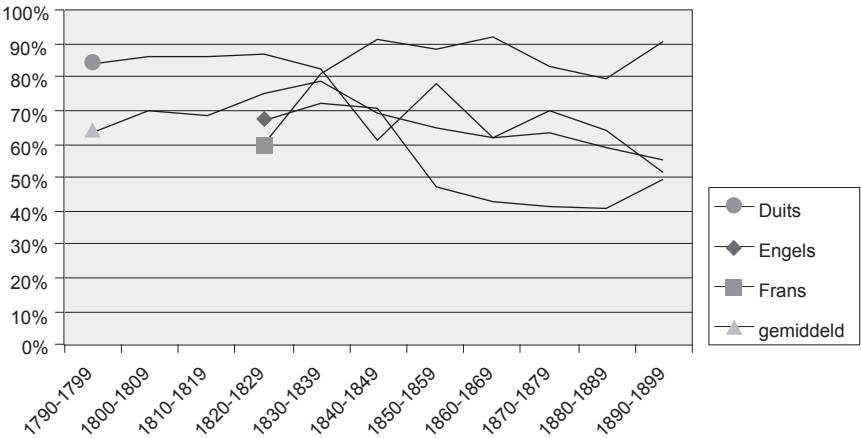
Land van herkomst	In aantallen				In percentages		
	man	vrouw	onbekend	totaal	man	vrouw	onbekend
Nederland	1116	522	219	1857	60,1%	28,1%	11,8%
België	53	14		67	79,1%	20,9%	

In Nederland werden ook romans van Belgische auteurs uitgegeven. Het aantal Belgische titels van mannelijke auteurs in bijna twintig procent hoger dan dat van de Nederlandse schrijvers. Opvallend is bovenal dat van alle Belgische auteurs van wie werk in Nederland is uitgegeven het geslacht bekend is. Dit kan overigens een vertekend beeld zijn omdat alle oorspronkelijk Nederlandstalige werken waarvan niets bekend is over de auteur in de Database als Nederlands zijn gerubriceerd.

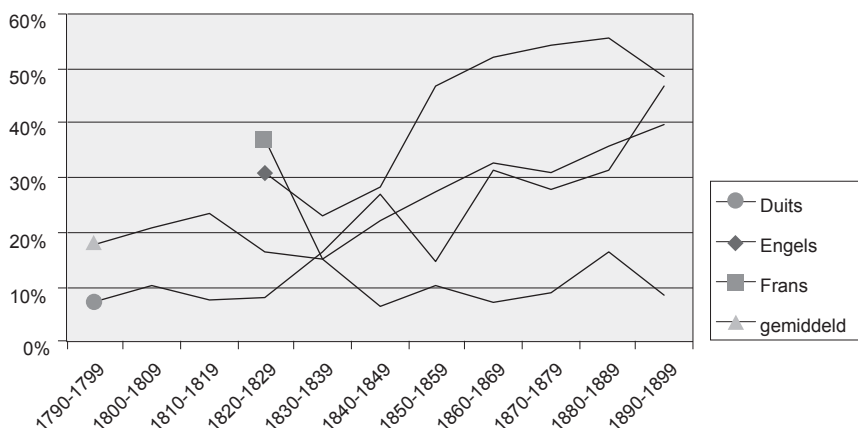
Vertaalde romans

Na de presentatie van de grafieken met de procentuele bijdragen per categorie, volgt een nadere bespreking per brontaal.

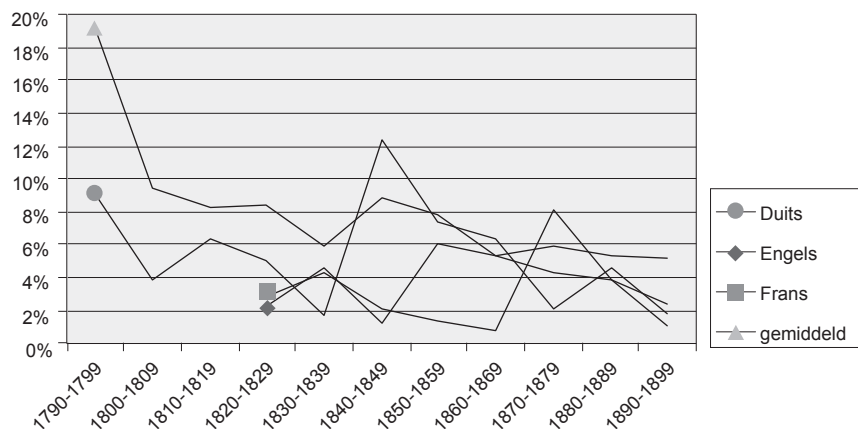
Grafiek 3 Procentuele bijdrage van mannelijke auteurs aan de eerste drukken, uitgesplitst naar brontaal en afgezet tegen het gemiddelde

Grafiek 4 Procentuele bijdrage van vrouwelijke auteurs aan de eerste drukken, uitgesplitst naar brontaal en afgezet tegen het gemiddelde

Grafiek 5 Procentuele bijdrage van auteurs waarvan het geslacht niet bekend is aan de eerste drukken, uitgesplitst naar brontaal en afgezet tegen het gemiddelde

Uit het Duits vertaalde romans

Gedurende de gehele periode 1790-1899 was het Duitse taalgebied een belangrijke leverancier van romans. Het aandeel van Duitstalige vrouwelijke auteurs was aanvankelijk zeer klein en binnen de honderdtien jaar tussen 1790-1899 kunnen drie tijdperken worden onderscheiden.¹⁴ Tussen 1790 en 1839 lag het aandeel van de uit het Duits vertaalde mannelijke auteurs ruim boven de

¹⁴ Zie voor de absolute aantallen Tabel C in de Bijlage.

80 procent; tussen 1840 en 1889 schommelde dit tussen de 61 en 78 procent, om in het laatste decennium van de negentiende eeuw uit te komen op ruim 51 procent. In dezelfde tijdvakken ligt het aandeel van de vrouwelijke auteurs respectievelijk tussen de 7 en 16 procent, 15 en 31 procent en, in het tijdvak 1890-1899, op 47 procent. Het aandeel van de auteurs van wie het geslacht niet bekend is, was relatief hoog in de perioden 1790-1799 en 1840-1849 (respectievelijk 9 en ruim 12 procent) maar kwam daarbuiten nooit boven de 6 procent.

Bij vergelijking tussen de percentages van de uit het Duits vertaalde mannelijke auteurs en de gemiddelden zien we verschillen boven de 10 procent in de periode 1790-1829 en in 1850-1859. Bij de vrouwelijke auteurs is het beeld vrijwel spiegelbeeldig: daar zien we uitslagen boven de min 10 procent tussen 1790 en 1819 en in de jaren 1850-1859. Het aantal uit het Duits vertaalde auteurs waarvan geslacht niet bekend is, ligt veelal iets onder het gemiddelde.

Een uitsplitsing naar de belangrijkste landen van herkomst (Duitsland en Oostenrijk) toonde voor het Duitse taalgebied geen significante verschillen.

Uit het Engels vertaalde romans

Tussen 1790 en 1819 verschenen er per tien jaar nooit meer dan 29 uit het Engels vertaalde romans; vandaar dat de lijnen in de grafiek pas beginnen in 1820-1829.¹⁵ Tussen 1820 en 1849 droegen de vrouwelijke auteurs tussen de 23 en 31 procent bij. In 1850-1859 was het aantal titels van mannelijke en vrouwelijke auteurs gelijk en tussen 1860 en 1880 was het aandeel van de vrouwelijke auteurs zo'n 10 tot 15 procent hoger dan dat van hun mannelijke collega's. In het laatste decennium van de negentiende eeuw was het aandeel weer gelijk. Ook gemiddeld over de gehele periode 1790-1899 ontlieden het aandeel van de mannelijke (49 procent) en vrouwelijke auteurs (47 procent) van de uit het Engels vertaalde romans elkaar nauwelijks.

Tussen 1840 en 1849 lag het aandeel mannelijke auteurs iets (ruim 1 procent) boven het gemiddelde, maar in alle andere tijdvakken zien we negatieve cijfers: van -6 procent aan het einde van de negentiende eeuw tot -22 procent in de jaren 1870-1879. Het aandeel van de uit het Engelse vertaalde vrouwelijke auteurs lag altijd boven het gemiddelde. Het verschil was relatief laag (tussen 6 en 9 procent) in de periode 1830-1849 en in het laatste decennium van de negentiende eeuw. In 1820-1829 lag het aandeel vrouwelijke auteurs echter bijna 15 procent boven het gemiddelde, in de jaren 1850-1869 en 1880-1889 lag het er bijna 20 procent boven en in 1870-1879 was het aandeel vrouwelijke auteurs maar liefst 23 procent hoger dan gemiddeld. Het aantal auteurs van wie het geslacht niet bekend is, ligt de gehele periode onder het gemiddelde. De uitslagen worden nog extremer wanneer de uit het Engels vertaalde romans worden uitgesplitst naar land van herkomst.

¹⁵ Zie voor de absolute aantallen Tabel D in de Bijlage.

Tabel 4 Eerste drukken van uit het Engels vertaalde romans, uitgesplitst naar het land van herkomst

Land van herkomst	In aantallen				In percentages		
	man	vrouw	onbekend	totaal	man	vrouw	onbekend
Engeland	524	585	12	1121	46,7%	52,2%	1,1%
USA	139	98	6	243	57,2%	40,3%	2,5%
Schotland	109	43		152	71,7%	28,3%	
Ierland	54	59	2	115	47,0%	51,3%	1,7%

Tabel 5 Eerste drukken van uit Engeland afkomstige romans per periode van tien jaar, uitgesplitst naar geslacht van de auteur

Engeland	In aantallen				In percentages		
	man	vrouw	onbekend	totaal	man	vrouw	onbekend
1790-1799	4	6		10			
1800-1809	6	8	1	15			
1810-1819	5	10	1	16			
1820-1829	5	8		13			
1830-1839	39	15	1	55	70,9%	27,3%	1,8%
1840-1849	89	33		122	73,0%	27,0%	
1850-1859	70	68	5	143	49,0%	47,6%	3,5%
1860-1869	83	99	2	184	45,1%	53,8%	1,1%
1870-1879	67	106	1	174	38,5%	60,9%	0,6%
1880-1889	60	103		163	36,8%	63,2%	
1890-1899	95	129	1	225	42,2%	57,3%	0,4%
onbekend	1			1			
	524	585	12	1121	46,7%	52,2%	1,1%
				min.	36,8%	27,0%	0%
				max.	73,0%	63,2%	3,5%

Tabel 6 Eerste drukken van de Verenigde Staten van Amerika afkomstige romans per periode van tien jaar, uitgesplitst naar geslacht van de auteur

Verenigde Staten van Amerika	In aantallen				In percentages		
	man	vrouw	onbekend	totaal	man	vrouw	onbekend
1820-1829	4	2		6			
1830-1839	10	2		12			
1840-1849	15	1		16			
1850-1859	16	24		40	40,0%	60,0%	
1860-1869	11	15		26	42,3%	57,7%	
1870-1879	16	17	2	35	45,7%	48,6%	5,7%
1880-1889	27	16	3	46	58,7%	34,8%	6,5%
1890-1899	43	21	1	65	66,2%	32,3%	1,5%
	142	98	6	246	57,7%	39,8%	2,4%
				min.	40,0%	32,3%	0%
				max.	66,2%	60,0%	6,5%

Het corpus romans uit Schotland en Ierland is niet groot genoeg om de ontwikkelingen zinvol in de tijd af te zetten. Dat ligt anders voor de romans uit Engeland en de Verenigde Staten.

Bij de romans uit Engeland en de Verenigde Staten zien we tegengestelde bewegingen (tabel 5 en 6). Terwijl het aandeel van de Engelse vrouwelijke auteurs na 1850 sterk steeg en na 1860 nooit lager was dan 54%, daalde tezelfdertijd het aandeel van de Amerikaanse vrouwelijke auteurs. Pas aan het einde van de negentiende eeuw zien we bij de uit Engeland afkomstige auteurs een ommekeer in de trend: voor het eerst sinds veertig jaar nam het aandeel van de mannelijke auteurs toe, wat ten koste ging van het aandeel van vrouwelijke auteurs.

Uit het Frans vertaalde romans

Er is geen groter contrast mogelijk dan dat tussen de grafieken van de uit het Engels en het Frans vertaalde auteurs.¹⁶ In 1800-1809 en 1820-1829 lag het aandeel vrouwelijke auteurs respectievelijk ruim 13 en ruim 20 procent boven het gemiddelde. De jaren dertig vormden een scharnierpunt: in dat tijdvak was

¹⁶ Zie voor de absolute aantallen Tabel E in de Bijlage.

de verdeling van de uit het Frans vertaalde romans vrijwel gemiddeld. In het volgende decennium veranderde de situatie echter drastisch: toen was het verschil tussen het aandeel van de mannelijke auteurs en het gemiddelde plotseling gestegen tot ruim 22 procent, terwijl het aandeel van de uit het Frans vertaalde vrouwelijke auteurs in vergelijking met het gemiddelde daalde tot -16 procent. En daarmee was de trend gezet. Tussen 1840 en 1899 lag het aandeel van de mannelijke auteurs (met verschillen tussen de 20 en ruim 35 procent) ruim boven het gemiddelde, terwijl het aandeel van de vrouwelijke auteurs (met verschillen tussen de -16 en -31 procent) ver onder het gemiddelde bleef. Het percentage Franse auteurs van wie het geslacht niet bekend is, lag vrijwel altijd onder het gemiddelde. Alleen in de periode 1870-1879 was het verschil positief (ruim 2 procent).

Ruim 90 procent de uit het Frans vertaalde romans kwam uit Frankrijk en het corpus uit de overige landen is te klein om er enige conclusie aan te verbinden.

De overige talen

Slechts bij vijf van de zeventien talen is het corpus in het totaal groot genoeg om er zinvol statistische bewerkingen op uit te voeren.¹⁷

Bij de vertalingen uit het Zweeds was het aandeel van de vrouwelijke auteurs opvallend hoog; in de andere gevallen (vertaald uit het Italiaans, Deens, Noors en Russisch) domineerden de mannelijke auteurs. Vooral bij de vertalingen uit het Russisch was het aandeel van de mannelijke auteurs met bijna 95 procent uitzonderlijk hoog.

Tabel 7 Overige talen: eerste drukken per taal en verdeling per geslacht

Brontaal	totaal	In aantallen			In percentages		
		man	vrouw	onbekend	man	vrouw	onbekend
Zweeds	138	51	85	2	37,0%	61,6%	1,4%
Italiaans	79	63	16		79,7%	20,3%	
Deens	43	38	5		88,4%	11,6%	
Noors	40	31	8	1	77,5%	20,0%	2,5%
Russisch	37	35	1	1	94,6%	2,7%	2,7%

¹⁷ Zie voor de absolute aantallen Tabel F in de Bijlage.

Cijfers en beeldvorming

In het tijdvak 1790-1899 is ruim 30 procent van de eerste drukken van romans door vrouwen geschreven; mannelijk auteurs nemen in het totaal bijna 64 procent voor hun rekening; van de overige 5 procent is het geslacht van de auteurs niet bekend. In het begin van die periode ligt het aandeel van de vrouwelijke auteurs rond de 20 procent. Tussen 1820 en 1839 daalt het vrouwelijke aandeel naar een kleine 16 procent. Daarna zet een stijging in en aan het einde van de eeuw is bijna 40 procent van de eerste drukken van de romans die in Nederland verschenen door vrouwen geschreven. Het aantal mannelijke en vrouwelijke auteurs groeit dus naar elkaar toe, ten minste wat betreft het Nederlandstalige aandeel en de uit het Duits en Engels vertaalde romans. Wel moet er binnen die laatste groep onderscheid worden gemaakt tussen romans uit de Verenigde Staten enerzijds (een toenemend aantal mannelijke auteurs na 1850) en romans uit Ierland en Engeland anderzijds. Ierse vrouwelijke auteurs vormen in het totaal een nipte meerderheid (ruim 51 procent); na 1850 ligt het aandeel van de vrouwelijke auteurs uit Engeland tussen de 54 en 63 procent. Een tegengestelde beweging zien we bij de Franse romans waar het aandeel vrouwelijke auteurs vóór 1830 relatief hoog is maar het aandeel van de mannelijke auteurs na 1830 sterk stijgt en aan het einde van de negentiende eeuw zo'n 80 à 90 procent bedraagt. Ervan uitgaande dat 'de dienst uitmaken' van doen heeft met numeriek overwicht gaat de stelling dat vrouwen in de negentiende eeuw in de romanliteratuur de dienst uitmaakten alleen op voor de romans uit Engeland en Ierland, en dan noch slechts na het midden van de negentiende eeuw. Hoe verhoudt zich dit tot de beeldvorming?

Negentiende-eeuwse critici maakten vaak, en veelal negatieve, opmerkingen over de enorme stijging van het aantal romans. De watermetaforiek die hierbij werd gehanteerd (stortvloed, overspoelen, verdrinken – de term 'tsunami' was nog niet ingeburgerd, anders was deze zeker gebruikt) werd echter nog veel vaker gehanteerd als het ging om romans die door vrouwen waren geschreven. Maakten vrouwen inderdaad de dienst uit in de romanliteratuur van de negentiende eeuw? Als je de cijfers bekijkt, moet deze vraag negatief worden beantwoord. Maar vanwaar dan toch dat beeld dat werken van vrouwelijke auteurs de markt overspoelden? Steeds weer en vrijwel altijd met grote bezorgdheid constateerden negentiende-eeuwse critici dat de vrouwelijke auteurs doorbraken.

Niet dat de duidelijke verschillen tussen de brontalen in de negentiende eeuw onopgemerkt bleven. Dat mannelijke auteurs het Franse en Russische aanbod overheersten was inderdaad geen punt van aandacht, maar herhaaldelijk vind je opmerkingen over al die Engelse vrouwelijke auteurs die het aanbod in toenemende mate domineerden en ook het stijgend aantal Zweedse schrijfsters ontlokte commentaar, zoals er ook specifiek werd gewezen op het groeiende aandeel van Duitse en Nederlandse schrijfsters. Het is echter de vraag waarom de recensenten en verhandelaars zich over die ontwikkelingen zulke zorgen maakten. Zeker na het midden van de negentiende eeuw was het aanbod groot

genoeg om te kunnen kiezen. Waarom de zaak niet afdoen met een onverschillig schouderophalen en verder je aandacht richten op romans van de (mannelijke) auteurs die je wel hoogacht? Recensenten die door hun redactie werd opgedragen romans te recenseren, konden zich uiteraard niet onttrekken aan het lezen en beoordelen van romans van vrouwelijke hand, maar ook dat verklaart niet waarom er een complete theorie over vrouwen en schrijverschap werd ontwikkeld.¹⁸ Uit de boekbesprekingen blijkt bovendien dat het werk van mannelijke auteurs veelal werd besproken zonder specifiek het geslacht van de auteur te berde te brengen.¹⁹

In de secundaire literatuur wordt de negentiende-eeuwse theorievorming over de specifieke vrouwelijke schrijfwijze veelal begrepen als een reactie op het sterk stijgend aantal vrouwelijke schrijfsters. Deze doorbraakgedachte heeft drie varianten: men wijst op de explosieve kwantitatieve groei van het aantal schrijfsters, op een kwalitatieve doorbraak van vrouwelijke auteurs of op de perceptie van een dergelijke groei.

Indedaad kun je spreken van een groeiend aandeel van de vrouwelijke auteurs maar dat die groei een explosief karakter zou hebben lijkt me overdreven, ten minste als je het op afstand bekijkt. Op langere termijn bezien, was de relatieve stijging van het aandeel van vrouwelijke auteurs het sterkst tussen 1870 en 1899, toen het vrouwelijk aandeel steeg van circa 16 naar 43 procent, maar in de decennia ervoor werd minstens zo vaak geklaagd over het toenemend aantal vrouwelijke auteurs. Hoe kunnen we deze klachtenregen duiden? Om te beginnen: voor de vele negentiende-eeuwse critici en verhandelaars die principieel bezwaar hadden tegen schrijvende vrouwen, was iedere roman er één te veel. Maar ook scribenten die schrijvende vrouwen in beginsel niet afwezen, wezen gedurig op een explosieve stijging van vrouwelijke auteurs. Ook hier is de perceptie doorslaggevend: critici zijn geen statistici maar trendwatchers met een relatief kort geheugen die ook bij een licht opgaande trend al snel van een ‘explosie’ spreken. Maar daarmee is de rol van de perceptie nog niet afdoende beschreven:

Het idee van een ‘doorbraak’, of het nu in kwalitatieve of in kwantitatieve zin is, is de keerzijde van de uitsluitingsmechanismen, waarbij vrouwelijke auteurs buiten de officiële literatuur worden gedrongen en dus, in de ogen van de kritiek en de literatuurhistorici, steeds opnieuw moeten doorbreken.²⁰

Hoe ging die uitsluiting van vrouwelijke auteurs buiten de officiële literatuur in zijn werk? Vrouwelijke auteurs werden sinds het begin van de negentiende

18 In de twintigste eeuw werden romans van vrouwen steeds vaker alleen door vrouwelijke recensenten beoordeeld. Zie over deze toenemende verkokering: Van Boven, *Een hoofdstuk apart*, 26.

19 Waarmee niet gezegd wil zijn dat de opvatting over mannelijkheid geen rol speelde in het literaire debat. Van Deyssel, bijvoorbeeld, verzette zich nadrukkelijk tegen het ‘manbeeld’ van Huet en Netscher (zie hierover: T. Streng, “Die in hun jeugd gedroomd hebben ...” Mannelijkheid en dichterschap in de negentiende eeuw”, *NTL* 117 (2001) 27-40. In geschiedschrijving en in contemporaine geschriften worden dergelijke discussies echter veelal beschreven als verschillen in *mensbeeld*.

20 Streng, *Geschapen om te scheppen*, 90.

Afb. 1 De redactie van Het leeskabinet blijft rustig onder de zwerm auteurs die hun pennenvruchten komen aanbieden. Geheel overeenkomstig de toneelwetten komt het gevaar van links: twee redactieleden staan paraat om de enige vrouwelijke auteur af te weren. Bron: Het leeskabinet 1857. Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

eeuw door de kritiek in toenemende mate als aparte groep behandeld. God en/of de natuur hadden mannen en vrouwen verschillend uitgerust en ieder werd geacht bij alle werkzaamheden dit natuurlijke karakter te volgen. Van vrouwen werd dus een ander soort literatuur verlangd dan van mannen. Het soort romans dat ‘typisch vrouwelijk’ werd genoemd, werd over het algemeen lager gewaardeerd dan werken die als ‘typisch mannelijk’ werden beschouwd. Omdat niets zo aanstootgevend werd gevonden als een vrouw die haar vrouwelijk karakter verloochende, moesten schrijfsters, als het aan de critici lag, ‘vrouwelijkheid’ laten prevaleren boven artistieke waarden.²¹ De meeste schrijfsters conformeerden zich aan de voorschriften en kwamen zo literair buiten spel te staan.

De drie aspecten: afkeer van schrijvende vrouwen in het algemeen, de critici als trendwatchers en de uitsluiting van vrouwelijke auteurs uit de canon ma-

²¹ Zie Van Boven, ‘Het pseudoniem als strategie’, 316-319 en Streng, *Geschapen om te scheppen*, 82-86. Vrouwen onderscheidden zich positief door hun kennis van het gevoelsleven, oog voor detail, kennis van het gezinsleven en door hogere morele normen, maar die kwaliteiten hadden een keerzijde: schrijfsters onderscheidden zich negatief door de onbeduidendheid van de inhoud van hun werken, door overdadige beschrijving, sentimentaliteit en door gebrek aan abstractievermogen en objectiviteit.

ken te samen onderdeel uit van de strijd om de symbolische beheersing van het domein van de roman. Wat ik hiermee bedoel? Kijken we nog eens in het bijzonder naar de ontwikkelingen in het aanbod van de oorspronkelijk Nederlandstalige romans. Aan het einde van de achttiende eeuw was het aandeel van de oorspronkelijk Nederlandstalige vrouwelijke auteurs ruim 27 procent, zonder dat dit veel commentaar ontlokte. In de periode 1820-1849 lag het aandeel van de Nederlandstalige vrouwelijke romanauteurs beduidend lager, namelijk rond de 10 procent, terwijl het verzet tegen schrijvende vrouwen in die periode veel scherper was. Voor de hand liggende verklaringen voor het relatief lage aandeel zijn dat vrouwen zich blijkbaar door de critici lieten weerhouden om te schrijven en/of dat uitgeverijen weigerden romans van vrouwelijke auteurs in hun fonds op te nemen. Ook zou je kunnen wijzen op de toenemende huishoudelijkheidscultus, waardoor scheiding der invloedssferen een vaderlandse plicht werd en vrouwen met meer nadruk uit het publieke domein werden gedrongen.²² De belangrijkste verklaringen moeten mijns inziens echter elders worden gezocht, namelijk in de statusverandering van de roman als genre in combinatie met de professionalisering van het beroep van schrijver.

De roman was een uitvinding van de achttiende eeuw en had geen plaats in de op de klassieken teruggaande genre-hiërarchie. Tot 1820 werd het genre van de roman getolereerd als uitspanningslectuur voor verloren ogenblikken, maar in het tweede kwart van de negentiende eeuw werden de mogelijkheden van dit nieuwe genre ontdekt. Die potentie was deels financieel van aard. Nederlandse schrijver werden tot het midden van de negentiende eeuw lang niet altijd betaald voor hun kopij, maar in de tweede helft van de eeuw bedroeg het auteurshonorarium gemiddeld 1,37 gulden per bladzijde.²³ Het werd mogelijk geld te verdienen met het schrijven van romans. Schrijven werd een professie, een broodwinning en dat maakte het belangrijk de vrouwelijke concurrentie uit te schakelen.

Belangrijker nog is het symbolische aspect: de roman werd in toenemende mate beschouwd als het literaire genre van de toekomst. Het genre werd gezegd te belangrijk om het aan vrouwen over te laten.²⁴ Uiteindelijk draaide het om 'landje-pik': het voortdurend overdrijven van het aandeel van de vrouwelijke auteurs was een strategisch middel om het belang en de urgentie van de strijd te benadrukken. Deze strijd om het symbolische bezit van het domein

22 E. Krol, *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800-1840* (Hilversum 1977) 62, 83-85.

23 Lisa Kuitert, '§ 4.2.3: 1830-1910. Relatie uitgever-auteur', *Bibliopolis. Geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland* (www.bibliopolis.nl/handboek/). Nader onderzoek moet uitwijzen of Nederlands romanauteurs, als hun Engelse collega's, beter werden betaald dan schrijfsters. Zie over de verschillen tussen de 'standaardcontracten' voor mannelijke en vrouwelijke romanauteurs bij de Engelse uitgeverij Mc. Millian's: Gaye Tuchman, *Edging women out. Victorian novelists, publishers, and social change* (New Haven en Londen 1989) 149-172.

24 Het gaat hier om wat arbeidssociologen het 'empty-field phenomenon' noemen: 'That is, when a field or occupation is not socially valued, women and other minorities will populate it heavenly. If the field grows in prestige, (white) men may push women (and other minorities) out.' Zie hierover: Gaye Tuchman en Nina E. Forting, 'Edging woman out. Some suggestions about the structure of opportunities and the Victorian novel', *Signs. Journal of women in culture and society* 6 (1980) 308-325, 309.

van de roman is een constante in het negentiende-eeuwse kritische debat vanaf de jaren twintig.

Nader onderzoek moet uitwijzen of Nederlandse mannelijke romannoteurs, als hun Engelse collega's, beter werden betaald dan schrijfsters.²⁵ Ik heb de indruk dat vrouwen zich meer toededen op (laagbetaald) vertaalwerk, het (eveneens lager betaalde?) schrijven voor kinderen en – 'uiteraard' – op het redigeren van tijdschriften die zich specifiek op het vrouwelijke lezerspubliek richtten. Nader onderzoek van uitgeversarchieven moet uitwijzen in hoeverre uitgevers deze ontwikkeling stimuleerden door specifiek vrouwen voor deze activiteiten aan te zoeken, welke honoraria werden geboden en/of gevraagd en of er systematisch verschil was tussen de honoraria voor mannen en vrouwen. Alleen een (steekproefsgewijze) kwantitatieve analyse, niet alleen van romans, maar van de totale titelproductie in de negentiende eeuw kan antwoord bieden op de vraag hoe en in hoeverre de professionalisering van het schrijverschap in combinatie met de statusverandering van de roman leidde tot een verschuiving in de arbeidsverdeling naar genre/gender en of vrouwen inderdaad andere, lager aangeschreven en slechter betaalde werkterreinen opzochten. Voor verder onderzoek zou ik bovendien de hypothese willen formuleren dat de strijd tegen de vrouwelijke romannoteur aan het einde van de negentiende eeuw een ander karakter kreeg omdat toen het gebied van de letterkunde uiteenviel tussen de middlebrow-cultuur en de hoge cultuur, waarbij vrouwen, niet alleen als producenten maar ook als consumenten, een eigen gebied toegewezen kregen: het terrein van de middlebrow-cultuur.²⁶

Het is geen toeval dat de scheiding der sferen zich juist aan het einde van de negentiende eeuw voltrok. Literatuur (en cultuur) omvat uiteraard meer dan romans, maar in de literatuurconsumptie domineert de roman en juist dit kwantitatieve aspect is hier van belang. Volgens Franco Moretti, die uitvoerig onderzoek heeft verricht naar de numerieke ontwikkeling van de roman, kan een genre of subgenre een gevestigde positie verwerven wanneer er ten minst wekelijks een specimen verschijnt. Dan kan en zal de lezer erop gaan rekenen en kan het genre de gemiddelde leesbehoefte voldoen.²⁷ De norm van zo'n vijftig romans per jaar werd in Nederland voor het eerst gehaald in de tweede helft van de jaren dertig. Leesgezelschappen (de belangrijkste kopersgroep van romans) die tot dan toe de behoefte aan 'uitspanningslectuur' niet alleen hadden gestild met romans, maar ook met reisbeschrijvingen, toneelstukken, populaire geschiedschrijving en poëzie, kochten in toenemende mate uitsluitend romans aan, waardoor ook het bereik van de term 'uitspanningslectuur'

²⁵ Zie over de verschillen tussen de 'standaardcontracten' voor mannelijke en vrouwelijke romannoteurs bij de Engelse uitgeverij Mc. Millan's: Tuchman, *Edging women out*, 149-172.

²⁶ Zie voor het ontstaan van de hoge cultuur en de middle-brow-cultuur aan het einde van de negentiende eeuw: Frans Ruiter en Wilbert Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1900* (Amsterdam/Antwerpen 1996) 25.

²⁷ Franco Moretti, *Graphs, maps, trees. Abstract models for a literary history* (Londen/New York 2005) 5 als besproken in Streng, 'Een kwestie van vraag en aanbod', 85.

verengde. Een vergelijkbare omstandigheid zie je aan het einde van de negentiende eeuw. In het laatste decennium verscheen er voor het eerst wekelijks een eerste druk van een roman van een vrouwelijk auteur (zie Tabel 4A, Bijlage) en werd het mogelijk de grenzen opnieuw af te bakenen. In de woorden van Erica van Boven: toen onderscheidde men vrouwenromans “als een apart terrein, eerst binnen, later buiten de officiële letterkunde”.²⁸ Na die nieuwe gebiedsindeling zal het protest niet, zoals eerder in de negentiende eeuw, gericht zijn tegen vrouwelijke auteurs per sé, maar tegen vrouwelijke auteurs die de grenzen tartten tussen de hogere en de middlebrow-kunst. Terzijde zij opgemerkt dat die cruciale omvang van het aanbod, zowel rond 1837 als tussen 1890 en 1899 werd bereikt door oorspronkelijk Nederlandstalige en vertaalde romans tezamen te nemen.

Uit het overzicht van de vertaalde romans blijkt dat de Nederlandse uitgevers duidelijke keuzes maakten.²⁹ Ik ken de exacte cijfers niet over de verhouding m/v/o in Engeland, maar de resultaten doen vermoeden dat de uitgeverijen ondanks het gemor over ‘al die schrijfsters’ significant veel Engelse vrouwen in hun fonds opnamen.³⁰ Dit is begrijpelijk tegen de achtergrond van de geestelijke spagaat waarin de critici zichzelf hadden gebracht. Engelse romans hadden in het algemeen een goede naam en zeker bij vrouwelijke Engelse auteurs mocht je verwachten dat de *individuele* roman voldeed aan de kritische eis dat romans een zedelijk verantwoorde boodschap uitdroegen. Dezelfde critici waren tegelijkertijd beducht voor de *totaliteit* van romans van vrouwelijke auteurs. Uitgeverijen hadden echter alleen met individuele titels te maken en kozen voor romans die afzonderlijk een goede recensie zouden krijgen of zelfs zuiver op grond van hun faam door leesgezelschappen – tot ver in de negentiende eeuw een belangrijke afzetgroep van romans – konden worden aangeschaft.³¹ Dit betekent dan ook dat vooringenomenheid tegenover vrouwelijke auteurs niet per se betekent dat uitgevers ervan afzagen werk van vrouwen uit te brengen.³²

Hoe anders ligt het met de Franse romans. Omdat na 1830 het imago van de Franse roman zeer slecht was, waagden de meer gerenommeerde uitgevers zich niet aan vertalingen uit het Frans en hun aantal is daardoor in het algemeen al relatief klein. Omdat het zeden ondermijnende imago van de Franse roman daarenboven onverenigbaar was met vrouwelijk auteurschap werd een *Franse* roman van een *vrouwelijke* auteur een *contradictio in terminis*, met als resul-

28 Van Boven, *Een hoofdstuk apart*, 266-267.

29 In een ander verband zal ik nader ingaan op de individuele keuzen van verschillende uitgeverijen.

30 Tot ver in de negentiende eeuw werd het titelaanbod kwantitatief door de vraag bepaald. Zie hierover: Streng, ‘De roman in Nederland’, 156-158.

31 Zie over de invloed, zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht, van de leesgezelschappen op het romanaanbod: Streng, ‘Gewongen tot specialismen’, 57-58.

32 Vergelijk Lisa Kuitert, ‘Het debacle van een negentiende-eeuwse “vrouwenreeks”. Bibliotheek van Nederlandsche Schrijfsters’, *Literatuur* 18 (2001) 150-159. Juist die vooringenomenheid deed uitgeverij Erven F. Bohn hopen op een ‘commercieel succes’ (Kuitert, ‘Het debacle’, resp. p. 150 en 159).

taat dat Franse schrijfsters na 1830 niet of nauwelijks werden vertaald.³³ Bij de vertalingen uit het Amerikaans viel het groeiend overwicht op van mannelijke Amerikaanse auteurs na 1850. Een vraag die ik hier niet kan beantwoorden is of en in hoeverre dit samenhangt met het in Nederland vigerende beeld van Amerika als een primitief land met stoere cowboys en indianen of juist – in de traditie van De Tocqueville's *De la démocratie en Amérique* – als het land van de toekomst, dat het oude Europa op maatschappelijk gebied toont wat komen gaat. Evenmin kan ik de vraag beantwoorden in hoeverre het totale aanbod van de uit het Duits vertaalde romans in opbouw naar geslacht meer of minder is beïnvloed door de keuze van de uitgeverijen. Ondanks dat durf ik te stellen dat de combinatie van kwantitatieve analyse van het titelaanbod met drie vormen van imago-onderzoek – zowel van het beeld van mannelijk en vrouwelijk schrijverschap als dat van nationale identiteiten en van genres – voor het nog weinig ontwikkelde onderzoeksterrein 'gender en boekbedrijf' een vruchtbare invalshoek vormt.³⁴

"Time and again documents from the late 19th century ascribe pejorative feminine characteristics to mass culture", aldus Andreas Huyssen in diens invloedrijke artikel 'Mass culture as a woman'.³⁵ Negatieve vrouwelijke eigenschappen werden toegeschreven aan de massacultuur, maar – zoals hierboven bleek – het omgekeerde gebeurde ook: het meest onderscheidende en angst-aanjagende kenmerk van een massa is de omvang, en die omvang werd geprojecteerd op het vrouwelijke aandeel aan de cultuur. Hebben de contemporaine verzuchtingen over de vloed van vrouwelijke auteurs de redactie van *De lauwerkrans* op het verkeerde been gezet?³⁶

In 1814 verscheen *Waverley*, de eerste historische roman van Walter Scott. Ruim honderdvijftig jaar later constateerde de anglist Andrew Hook tevreden: "Na Scott liep de roman als genre niet meer het gevaar het domein te worden van de schrijvende en lezende vrouw".³⁷ De negentiende-eeuwers waren daarvan minder overtuigd. Zo ontleedde Margaret Cohen in *The sentimental edu-*

33 Zie over de specifieke plaats van de Franse roman: Streng, 'Gedwongen tot specialismen' en 'Een noodzakelijk kwaad'.

34 De enig mij bekende studie waarin deze aspecten in combinatie aan bod komen is *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt 1850-1918* (Zutphen 2008) van Marijke Huisman. Zij heeft laten zien dat de het genre van de 'bekeringsgeschiedenis' in de tweede helft van de negentiende eeuw de voor Nederlandse vrouwen meest toegankelijke vorm van autobiografie was (Huisman, *Publieke levens*, 232, 268-269).

35 A. Huyssen, 'Mass culture as a woman. Modernism's other', in: *After the great divide. Modernism, mass culture, post modernism* (Houndmills enz. 1986) 49. '[...] by mass culture [...] I mean serialized feuilleton novels, popular and family magazines, the stuff of lending libraries, fictional bestsellers and the like – not however, working-class culture or residual forms of older popular or folk cultures.' Zie bijvoorbeeld ook: Erica van Boven, 'De eeuwige verbinding van schrijfsters, massa's en middelmaat', *De Gids* 163 (2000) 688-696.

36 Wat niet wegneemt dat ik met belangstelling uitkijk W. van den Bergs reactie op Schenkevelds kritiek op *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900* (Amsterdam 2009). Zie R. Schenkeveld-Van der Dussen, 'Willem van den Berg over vrouwelijke auteurs', *Nederlandse Letterkunde* 14 (2009) 296-299.

37 Aldus Nelleke Noordevlit, in haar 'Woord vooraf' bij Streng, *Geschapen om te scheppen*, vii.

cation of the novel hoe rond 1830 in Frankrijk de mannelijke auteurs een coup pleegden en met man en macht de sentimentele vrouwelijke auteurs, die in de eerste drie decennia van de negentiende eeuw het Franse romaanbod hadden bepaald, op de achtergrond drongen.³⁸ Mogelijk krijgen we in de toekomst antwoord op de vraag hoe en wanneer de angst voor feminisering van de roman zich verbreedde tot angst voor feminisering van de cultuur in het algemeen. Daarbij zouden overigens meer dan tot nu toe gebruikelijk de opvattingen van ‘vrouwelijkheid’ en ‘mannelijkheid’ in samenhang aan de orde moeten komen.

Toos Streng (1956) studeerde Nederlands en Algemene literatuurwetenschap. Ze promoveerde op het gebruik van de term ‘realisme’ in Nederland tot 1875 en publiceerde over uiteenlopende facetten van de negentiende-eeuwse literatuur-, kunst- en cultuurgeschiedenis. De afgelopen jaren heeft ze een database gemaakt over de roman in Nederland tussen 1790 en 1899. Deze bijdrage behoort tot een reeks van artikelen die is geschreven op basis van de gegevens in deze database.

Toos Streng, Vrolikstraat 34-d, 1091 VG Amsterdam. (email: toos.streng@hetnet)

³⁸ M. Cohen, *The sentimental education of the novel* (Princeton 1999). Zie ook: M. Cohen, ‘Women and fiction in the nineteenth century’, Th. Unwin, *The Cambridge companion to the French novel. From 1800 to the present* (Cambridge 1997) 54-72.

Bijlagen

Tabel A Eerste drukken van romans, uitgesplitst naar het geslacht van de auteur

	In aantallen				Procentueel		
	man	vrouw	onbekend	totaal	man	vrouw	onbekend
1790-1799	85	24	26	135	63,0%	17,8%	19,3%
1800-1809	110	33	15	158	69,6%	20,9%	9,5%
1810-1819	116	40	14	170	68,2%	23,5%	8,2%
1820-1829	186	41	21	248	75,0%	16,5%	8,5%
1830-1839	304	58	23	385	79,0%	15,1%	6,0%
1840-1849	427	137	55	619	69,0%	22,1%	8,9%
1850-1859	390	164	47	601	64,9%	27,3%	7,8%
1860-1869	503	263	43	809	62,2%	32,5%	5,3%
1870-1879	587	289	55	931	63,1%	31,0%	5,9%
1880-1889	700	428	64	1192	58,7%	35,9%	5,4%
1890-1899	801	581	75	1457	55,0%	39,9%	5,1%
onbekend	1						
Totaal	4210	2058	438	6705	62,8%	30,7%	6,5%

Tabel B Oorspronkelijk Nederlandstalige romans, eerste drukken per tijdvak van tien jaar, uitgesplitst naar geslacht

	In aantallen				Procentueel		
Nederlands	man	vrouw	onbekend	totaal	man	vrouw	onbekend
1790-1799	12	9	12	33	36,4%	27,3%	36,4%
1800-1809	14	4	8	26	53,8%	15,4%	30,8%
1810-1819	25	4	4	33	75,8%	12,1%	12,1%
1820-1829	46	6	12	64	71,9%	9,4%	18,8%
1830-1839	97	12	14	123	78,9%	9,8%	11,4%
1840-1849	113	18	32	163	69,3%	11,0%	19,6%
1850-1859	116	25	21	162	71,6%	15,4%	13,0%
1860-1869	125	26	12	163	76,7%	16,0%	7,4%
1870-1879	171	67	20	258	66,3%	26,0%	7,8%
1880-1889	220	147	29	396	55,6%	37,1%	7,3%
1890-1899	235	218	55	508	46,3%	42,9%	10,8%
Totaal	1174	536	219	1929	60,9%	27,8%	11,4%
				min.	36,4%	9,4%	7,0%
				max.	78,9%	42,9%	36,4%

Tabel C Uit het Duits vertaalde eerste drukken per tijdvak van tien jaar, uitgesplitst naar geslacht

	In aantallen				In percentages		
Duits	man	vrouw	onbekend	totaal	man	vrouw	onbekend
1790-1799	46	4	5	55	83,6%	7,3%	9,1%
1800-1809	66	8	3	77	85,7%	10,4%	3,9%
1810-1819	68	6	5	79	86,1%	7,6%	6,3%
1820-1829	85	8	5	98	86,7%	8,2%	5,1%
1830-1839	96	19	2	117	82,1%	16,2%	1,7%
1840-1849	84	37	17	138	60,9%	26,8%	12,3%
1850-1859	74	14	7	95	77,9%	14,7%	7,4%
1860-1869	138	70	14	222	62,2%	31,5%	6,3%
1870-1879	165	65	5	235	70,2%	27,7%	2,1%
1880-1889	193	94	14	301	64,1%	31,2%	4,7%
1890-1899	145	132	5	282	51,4%	46,8%	1,8%
Totaal	2320	914	164	3398	68,3%	26,9%	4,8%
				min.	51,4%	7,3%	2,0%
				max.	86,7%	46,8%	12,3%

Tabel D Uit het Engels vertaalde eerste drukken per tijdvak van tien jaar, uitgesplitst naar geslacht

	In aantallen				In percentages		
Engels	man	vrouw	onbekend	totaal	man	vrouw	onbekend
1790-1799	9	6	4	19	47,4%	31,6%	21,1%
1800-1809	9	9	1	19	47,4%	47,4%	5,3%
1810-1819	6	17	4	27	22,2%	63,0%	14,8%
1820-1829	30	14	1	45	66,7%	31,1%	2,2%
1830-1839	63	20	4	87	72,4%	23,0%	4,6%
1840-1849	114	46	2	162	70,4%	28,4%	1,2%
1850-1859	109	109	14	232	47,0%	47,0%	6,0%
1860-1869	104	128	13	245	42,4%	52,2%	5,3%
1870-1879	107	140	11	258	41,5%	54,3%	4,3%
1880-1889	106	144	10	260	40,8%	55,4%	3,8%
1890-1899	181	179	9	369	49,1%	48,5%	2,4%
Onbekend	1			1	100,0%		
Totaal	839	812	73	1724	48,7%	47,1%	4,2%
				min.	40,8%	23,0%	
				max.	72,4%	55,4%	

Tabel E Uit het Frans vertaalde romans: eerste drukken per tijdvak van tien jaar, uitgesplitst naar geslacht

Frans	In aantallen				In percentages		
	man	vrouw	onbekend	totaal	man	vrouw	onbekend
1790-1799	18	5	4	27	66,7%	18,5%	14,8%
1800-1809	20	12	3	35	57,1%	34,3%	8,6%
1810-1819	15	13		28	53,6%	46,4%	0,0%
1820-1829	21	13	1	35	60,0%	37,1%	2,9%
1830-1839	38	7	2	47	80,9%	14,9%	4,3%
1840-1849	85	6	2	93	91,4%	6,5%	2,2%
1850-1859	68	8	1	77	88,3%	10,4%	1,3%
1860-1869	119	9	1	129	92,2%	7,0%	0,8%
1870-1879	112	12	11	135	83,0%	8,9%	8,1%
1880-1889	126	26	6	158	79,7%	16,5%	3,8%
1890-1899	159	15	2	176	90,3%	8,5%	1,1%
Totaal	781	126	33	940	83,1%	13,4%	3,5%
				min.	57,1%	6,5%	0,8%
				max.	92,2%	34,3%	8,1%

Tabel F Overige talen: eerste drukken per taal, uitgesplitst naar periode van tien jaar

	Zweeds	Italiaans	Deens	Noors	Russisch
1790-1799					
1800-1809					
1810-1819		1	1		
1820-1829					
1830-1839		3	3		4
1840-1849	39	7	15		
1850-1859	19	2	3	2	2
1860-1869	24	10	3	1	2
1870-1879	3	18	3	3	4
1880-1889	13	13	3	15	15
1890-1899	40	25	12	20	10